

Český stylistik Petr Mareš sedmdesátiletý

JANA HOFFMANNOVÁ*

V roce 1993 jsem ve *Stylistyce* uveřejnila článek *Český stylistik Karel Hausenblas sedmdesátiletý*. Tehdy mě nenapadlo, že o třicet let později budu mít stejný důvod připomenout stylistické obci jednoho z Hausenblasových předních žáků a pokračovatelů; stejný název článku snad navodí úzké spojení mezi tehdejšími a současnými jubilantem. Své životní výročí (nar. 1954) totiž oslavil v letošním roce český jazykovědec Petr Mareš, profesor Filozofické fakulty Karlovy univerzity, v současné době také předseda oborové rady pro český jazyk a předseda hlavního výboru Jazykovědného sdružení České republiky. Je dlouholetým účastníkem stylis-

* <https://orcid.org/0000-0003-8347>, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, hoffmannova@ujc.cas.cz.

Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

tických konferencí v Opolí (i v dalších polských univerzitních městech); řadu svých příspěvků uveřejnil jednak v konferenčních sbornících, jednak v časopise *Stylistyka*. Ve *Stylistyce* jsem jich napočítala deset: *Od stylu k smyslu* (1995, společně s A. Macurovou); *Soužití a střet. Ke stylu vícejazyčného textu* (spolu s A. Macurovou, 1996); *Smyšlené jazyky a literární text* (2000); *Individuální styl – problém a řešení* (2011); *Národní styly a uplatnění nespisovnosti v literatuře* (2012); *Vícejazyčná próza v nové české literatuře a její styl* (2015); *Pozice nespisovných variet ve stylu nové české literatury* (2016); *Lexikální prostředky a styl nové české literatury* (2017); *Obrázky a „opráski“ z českých dějin. O stylu obrázkových seriálů věnovaných historii* (2019); *Stylové proměny žánru dialogu* (2023). Z těchto názvů je dobře patrné, že se Petr Mareš vždy dokázal přizpůsobit zadanému tématu (např. Individuální styl, Národní styly, Styl a čas, Historie a styl, Slovo a styl aj.), ale přitom se držet svých ústředních badatelských zájmů, kterými jsou zaprvé „stylizace mluvenosti, neformálnosti, nespisovnosti“ (tak zní název jeho článku z r. 2020) v uměleckých textech, jakož i pronikání nespisovných prostředků a neformálního vyjadřování do komunikátů publicistických a odborných; zadruhé pak textová vícejazyčnost, k níž poukazují i názvy dvou autorových monografií: „*Also: nazdar!*“ *Aspekty textové vícejazyčnosti* (2003) a *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře* (2012). Obě tato centrální témata P. Mareše lze přitom shrnout do jednoho obecnějšího: zastoupení, prolínání, střídání odlišných kódů v různých typech textů, ale především v české próze – ať už jsou těmito kódy různé přirozené jazyky, nebo jednotlivé variety národního jazyka (na pozadí spisovné češtiny tak autor sleduje výskyt prostředků obecné češtiny a nářečí, spjatých hlavně s moravským regionem).

K tomuto vyhraněnému badatelskému zaměření dospěl Petr Mareš po důkladné přípravě, která započala studiem bohemistiky a germanistiky na pražské Filozofické fakultě. Stal se postupně předním bohemistou, ale nikdy neztratil ani odbornost germanistickou: je dlouholetým členem oborové rady pro obor germánské jazyky a literatury na téže fakultě, spolupracuje s německými bohemisty, pravidelně navštěvuje univerzitní pracoviště v Berlíně. Není proto překvapující, že ho zajímá také výskyt a vývojový pohyb germanismů v české slovní zásobě (viz např. stať z r. 2000, která je věnována této vrstvě českého lexika, ať už jde o výrazy expresivní, slangové nebo profesionalismy).

Při studiu češtiny ovlivnil Petra Mareše zejména profesor Karel Hausenblas, který svého nadaného žáka orientoval ke stylistice a umožnil mu projít cestou

od strukturalistické stylistiky Pražské školy až k moderní mezioborové, široce zaměřené nauce o textu jako centrálním komponentu komunikace. Základem Hausenblasova přístupu je integrační funkce stylu (kromě funkcí dalších); styl jako jednotící princip výstavby textu a zároveň jako prostředek poznání a uchopení smyslu textu. Jak už bylo uvedeno výše, jméno Petra Mareše se poprvé objevuje ve *Stylistyce* v roce 1995, kdy spolu s další oddanou žákyní a spolupracovnicí K. Hausenblase Alenou Macurovou přispěl do ankety „Moje současné chápání stylu“; oba se tu pregnantně přihlásili ke koncepci svého učitele, kterou hodlají dále rozvíjet a domýšlet. Tento záměr oba naplnili měrou vrchovatou: nejenom vlastním vědeckým dílem, ale také zpřístupňováním odkazu velkého českého stylistika, hlavně přípravou a vydáním souboru Hausenblasových prací s názvem *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace* (1996), který zahrnuje i cennou bibliografii z pera Petra Mareše. P. Mareš i A. Macurová se zúčastnili také semináře uspořádaného Jazykovědným sdružením ČR k 10. výročí úmrtí Karla Hausenblase a přednesené příspěvky uveřejnili v r. 2014 v *Jazykovědných aktualitách*: Marešův článek nese příznačný název *Jak Karel Hausenblas vymezoval styl. Cesty k precizaci pojmu*. A do této řady patří i další ediční počín Petra Mareše (s dalšími spolueditory): vydání obsáhlého souboru prací Aleny Macurové nazvaného *Komunikace v textu a s textem* (2016).

Po ukončení vysokoškolského studia se katedra českého jazyka, ze které se během času stal Ústav českého jazyka a teorie komunikace, stává (od r. 1979) celoživotním pracovištěm Petra Mareše. Je úspěšným pedagogem, po celou dobu zde koná přednášky a semináře jako Stylistika a analýza textu, Analýza diskurzu, Analýza stylu uměleckých textů apod. Po získání titulů PhDr. a CSc. se stal docentem (1995) a profesorem (2004), intenzivně se věnuje školení doktorandů.

Komunikačně-pragmatický obrat neznamenal pro Karla Hausenblase nic převratného – svým dílem přirozeně směřoval k interpretaci textu/komunikátu jako součástí komunikačních procesů zahrnujících produkci i recepci, textu pojímaného široce, obklopeného nejrůznějšími kontexty... Takto orientoval své nejlepší žáky (srov. k tomu ve zmíněném čísle *Jazykovědných aktualit* z r. 2014 příspěvek J. Hoffmannové s podtitulem *Karel Hausenblas a žáci jeho*); k takovému zkoumání textu a stylu jim připravil půdu svými důkladnými „pojmoslovními úvahami“, v nichž rozebral pojmy jako subjekt, téma, stylizace, kompozice... A také „řeč o řeči“: krátký článek *Řeč o řeči v Nerudově povídce „U tří lilí“*

patří k nejobdivovanějším Hausenblasovým textům. S rozvojem teorie textu, do níž K. Hausenblas vstoupil s takovou lehkostí, přišla totiž i intertextualita, zájem o texty o textech, o vzájemné vztahy mezi texty. Prof. Hausenblas uměl inspirovat své žáky k přemýšlení o metajazyce, metařeči, metatextech; výsledkem jeho podnětů jsou mj. rané články Petra Mareše *Metajazyk, metařeč, metatext* (1983) a *Citát v textu, zvláště uměleckém* (1985), ale ještě o mnoho let později třeba studie *Parodie jako forma intertextuality* (2012).

Zcela podle vzoru Karla Hausenblase se tak i Petr Mareš stal „lingvoliterárním stylistikem“, který se suverénně pohybuje na pomezí lingvistiky a literární vědy a který si v tomto prostoru dokázal najít svá úhlavní témata. Jeho zájem vzbudila osobnost Josefa Čapka, vynikajícího českého výtvarníka, který jako literát stál vždy ve stínu umělecké tvorby svého bratra Karla; ve svých prvních monografiích Mareš soustředěně interpretoval literární texty Josefa Čapka, ale i jeho texty publicistické: publikace *Styl, text, smysl. O slovesném díle Josefa Čapka* vyšla r. 1989, *Publicistika Josefa Čapka* pak r. 1995.

Od Josefa Čapka pak P. Mareš postupně přešel k mnoha a mnoha dalším autorům – výrazným představitelům české literatury, od spisovatelů 19. století až k těm nejsoučasnejším. Lze jich (zatím!) napočítat přibližně sedmdesát a snad žádný výrazný slovesný tvůrce mezi nimi nechybí. Jak už bylo řečeno, zaměřil se ve svých interpretacích především na využívání, střídání, míšení různých kódů; a jeho stylistické analýzy nejsou nikdy popisné, vždy jsou vedeny od výběru a uspořádání jazykových prostředků k jejich funkcím a ke smyslu celého textu. Při sledování intrajazykové heterogenosti (zastoupení různých variet češtiny v literárních textech) se zaměřuje na stylizaci mluvenosti v neformálních promluvách postav, ale nezřídka i vypravěče; to se neobejde bez pozorného rozboru nejrůznějších prostředků nespisovných, tj. nářečních, ale zejména prostředků obecné češtiny, která se už před sto lety prosadila jako hlavní útvar využívaný v české próze k těmto účelům. Tyto textové kvality P. Mareš předvádí u J. Haška, V. Vančury, K. Poláčka, E. Vachka, J. Topola, P. Hůlové, J. Rudiše a dalších; vždy při tom ale zdůrazňuje, že tu nejde o mimetismus, o napodobování autentické mluvenosti, ale o stylizaci, literarizaci, literární nespisovnost, literární obecnou češtinu. (Odvolává se tu mj. na postřeh M. Krčmové, která rozlišila obecnou češtinu I – běžně mluvenou, II – veřejnou a mediální a III – stylizovanou v umělecké literatuře.) Zvláštní pozornost pak věnuje autorům moravským a zejména literátům slezským (J. Balabán, J. Vrak, P. Čichoň aj.) – už pro-

to, že řeč postav v jejich prózách nezřídka oplývá i germanismy. Všimá si rovněž projekce napětí mezi mluveností a psaností do sledované beletrie: „fonetizace“ psaného textu je leckdy obtížná, grafické zachycení mluveného projevu (včetně nekorektní výslovnosti) se dostává do kolize s konvencemi psaného textu. Pronikání neformálnosti, expresivity, nespisovných prostředků, kolokvializace a konverzacionalizace ostatně Petr Mareš v řadě svých statí sleduje i na textech odborných a publicistických; tato svá pozorování využil jako autor kapitoly o sféře psané mediální komunikace v týmové publikaci *Stylistika mluvené a psané češtiny* (2016).

Interjazyková heterogennost (vícejazyčnost, využívání různých jazyků v uměleckých textech) je pak druhým dominantním zájmem Petra Mareše – tématem, kterému se v českém prostředí nikdo nevěnoval tak soustředěně jako on. Vícejazyčnost může být rozličně motivována: jinak u autorů 19. století jako B. Němcová nebo K. Havlíček, jejichž dílo odráží existenční zápolení češtiny s němčinou a někdy také objevování dalších slovanských jazyků (slovenština, ruština) a utváření vztahů k nim; jinak třeba u autorů exilových (J. Škvorecký, J. Novák), kteří leckdy až parodicky reflektují, karikují „čechoangličtinu“, češtinu postupně mizející pod nánosem angličtiny; dále jsou tu vícejazyční exhibicionisté, kteří si pohrávají s větším množstvím jazyků včetně klasických (z nich upoutalo P. Mareše především jazykové „obžerství“ J. Křesadla); a posléze mystifikátoři, kteří si dají práci s vytvářením úplně smyšlených, fiktivních jazyků (kalpadočtina v próze J. Gruši *Mimner aneb Hra o smrd'ocha*). Vděčným textem pro takto zaměřenou interpretaci je i *Válka s Mloky* K. Čapka, tato montáž různých jazyků, stylů a žánrů. Petr Mareš si vybírá ke svým studiím vesměs složité texty, z nichž získává podněty pro analýzu víceznačnosti, polyperspektivizace, polyfunkčnosti různých prostředků, jejich hodnotového zatížení. S precizností sobě vlastní provedl ve své první monografii o vícejazyčnosti klasifikaci různých forem jejího zastoupení v textu, jako je prezence, eliminace, evokace, signalizace, deformace, hybridizace, interference, simulace či konstrukce. Ani u extrémních případů vícejazyčnosti P. Mareš neváhá ukázat zapojení cizích jazyků do složité výstavby textu a jejich podíl na utváření smyslu; ani zde neopouští přesvědčení o sjednocující roli stylu, na integraci jednotlivých vrstev těchto komplikovaných struktur by se však měli aktivně podílet i čtenáři (což jim autoři jen někdy usnadňují např. explicitními vysvětlivkami).

Petr Mareš ovšem není pouze znalcem českého jazyka a literatury a zasvěceným interpretem verbálních textů; jeho smysl pro sémiotickou heterogennost

ho přivedl už dávno k hlubokému zájmu o film a o úlohu jazyka v této daleko širší konstelaci kódů, prostředků z různých znakových systémů. Pravidelně přispívá do reprezentativních filmových periodik jako *Film a doba*, v časopise *Illuminace* je dokonce dlouholetým členem redakční rady. Recenzuje významné publikace o filmu a překládá do češtiny texty z této oblasti – z němčiny, ale i z polštiny, kterou si nepochybně osvojil hlavně díky svým aktivitám zaměřeným k filmové vědě a historii filmu. Zaujímá tu exkluzivní postavení „filmového filologa“ (viz jeho recenzi německé publikace *Einführung in die Filmphilologie*). Už v roce 1992 vydal spolu s A. Macurovou publikaci *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*; jeho stostránkový podíl na této publikaci je věnován právě uplatnění verbálního jazyka a komunikace v jednotlivých vývojových fázích filmu němého i zvukového, jakož i využití psaných komunikátů ve filmu. Pohyb mezi lingvistikou, literární vědou a filmovou vědou mu nabízí možnosti různých zajímavých propojení, kterých rád využívá. Např. pro reprezentativní kompendium *Dějiny české literatury 1945–1989* (vydané v letech 2007–2008) napsal do každého ze čtyř svazků krátkou kapitolu o postavení filmu v příslušném období a o vztazích mezi literaturou a filmem. V posledních letech ho také mimořádně zaujal žánr filmové recenze – i v souvislosti s jeho proměnami při přechodu od tištěných periodik do sféry elektronické komunikace; do další týmové publikace *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v elektronické komunikaci* (2022) proto přispěl kapitolou na téma *Texty o filmu v digitální éře*.

Petr Mareš je všestranným a neobyčejně plodným badatelem a o různých činnostech, kterým se věnuje, by bylo možno tu ještě dlouho pokračovat. Bylo by na místě představit ho jako teoretika stylu (který se ve svých příspěvcích zabývá např. pražskou strukturalistickou stylistikou, individuální stylistikou L. Spitzera, výrazovou soustavou Fr. Míka či významem brožury Fr. Trávníčka *O jazykovém slohu*), a na druhé straně jako zdatného popularizátora: v 90. letech, kdy jeho pracoviště vydávalo časopis *Čeština doma a ve světě*, do něj pravidelně přispíval krátkými „koutky“ o nejrůznějších aktuálních jazykových jevech, řadou textů přispěl i do kolektivní publikace *O jazyce bez hranic*. Sedmdesát let dnes nepředstavuje nijak vysoký věk a Petra jistě čeká ještě mnoho vědeckých projektů, setkání s mnoha zajímavými filmy i literárními díly. Lze mu jen přát, aby se tomu všemu mohl ještě dlouho ve zdraví věnovat – ku prospěchu svých kolegů i žáků. Ostatně, především na něm je, aby vychoval zdatné české zájemce o stylistiku...